

Neopaganism in the post Soviet Soviet space as a scientific problem

The article analyzes the research achievements of domestic and foreign scientists on the problem neotechnical in the post-Soviet space. Identifies the key doslyk blocks, problems and issues that arise in the study of designated problems. On the whole, the relationship of neo-paganism and ethno-national ideology is characteristic of ethnographers who emphasize just ethnocosmology and atomobilya role neoyazychniki ideology. At least indicate the rootedness of the pagan worldview into the worldview of the human mass, the collective (perhaps even subconscious) memory, which has maintained a certain share of information about ancient times. Keywords: nativism, neo-paganism, Native Faith religiosity, Slavonic neo-pagantism, Native Faith religiosity of Ukrainian.

Keywords: psychological nativism, neopaganism, Slavic Neopaganism, neopaganism Slavic, Ukrainian Slavic Neopaganism.

Надійшла до редакції 29.07.2016р.

УДК 261.7

© Антон Фоменко
(Київ)

ПРАВОСЛАВНИЙ АКТИВІЗМ: ВИТОКИ ТА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ

У статті розглянуто феномен православного активізму, який став невід'ємною частиною сучасного російського релігійного ландшафту. Головна увага приділена питанню історичного розвитку зазначеного феномену й окремим формам його актуалізації.

Ключові слова: сучасність, православ'я, політика, Росія, активізм, політичне православ'я, РПЦ, фундаменталізм, акція, постмодерн, сучасне мистецтво.

Актуальність. Дослідження релігійного сьогодення у сучасній РФ важко уявити без розгляду важливого феномену, який багато в чому формує загальноросійський релігійний ландшафт. Цей феномен – православний активізм. Дане явище актуалізувалося ще у часи перебудови та активно розвивалося в останнє десятиліття ХХ століття, увібравши в себе потужний імпульс релігійного фундаменталізму, який в той час активно поширювався теренами Росії. Незважаючи на маргінальне соціальне походження та складні відносини з офіційною РПЦ, православний активізм створив власну ідеологічну матрицю та виявився живим і неймовірно динамічним явищем. Унікальність його як феномену полягає у великій потенції до розвитку, що виявляється у використанні нових методологій та ідеологічних моделей. Пройшовши складний шлях від політичної боротьби початку 90-х до діяльності в форматі сучасного мистецтва, православний активізм залишається неймовірно самобутнім явищем, вартим детальної дослідницької уваги.

Стан дослідження. Діяльність та ідеологія православних активістів детально вивчалася провідними російськими релігієзнавцями. Також вона неодноразово потрапляла у поле зору ряду провідних інформаційних видань і ставала об'єктом журналістських розслідувань. Необхідно зробити уточнення, що деякі дослідники, зокрема Олександр Верховський [2-3], приділяли увагу даному явищу в ключі вивчення феноменології так званого політичного православ'я. Окрім напрацювань Верховського, у рамках даної роботи було використано публікації авторитетних спеціалістів з сучасного російського православ'я: М. Мітрохіна [11-12], Б. Кнорре [9], К. Костіюка [10], Д. Посреднікова [15] та ряд статей публіцистичного характеру.

Мета. Задля дослідження явища православного активізму в рамках даної статті необхідно розглянути два рівні проблематики: історичні передумови виникнення і розвитку феномену та форми його актуалізації.

Основна частина. Починаючи дане дослідження, необхідно одразу визначитися з термінологією, пов'язаною із досліджуваним феноменом. Перш за все, слід зазначити, що православний активізм – безпрецедентне явище, яке не має поширених аналогів у сучасних християнських традиціях. У той же час, його можна розглядати як оригінальну форму релігійного фундаменталізму, що зазнав значного впливу культури доби постмодерну та формувався в умовах російської соціокультурної та політичної дійсності. Крім того, слід зауважити, що дане явище актуалізувалося в рамках російської православної традиції, а отже, несе на собі відбиток цілого ряду особливостей, пов'язаних зі світоглядною парадигмою цієї релігії. Зауважені чинники формують контекст, у якому відбулася актуалізація явища православного активізму та без вивчення якого розуміння феноменології об'єкта дослідження видається неможливим. З огляду на це перед нами постає необхідність дослідити соціокультурний контекст і процес генези феномену православного активізму та визначити, яким саме чином дане соціокультурне явище актуалізувалося в окремих самотутніх формах.

Першим і найважливішим фактором, що вплинув на формування російського соціокультурного ландшафту, був розпад СРСР. Криза, що спіткала радянську політичну систему в останні роки її існування, призвела до підйому у суспільстві не лише ліберально налаштованих сил, які підтримували курс на демократизацію, а й вивільнила до того придушені державною ідеологією консервативні та радикальні сили. Саме підчас перебудови утворилася перша на пострадянському просторі праворадикальна організація НПФ «Пам'ять», діяльність якої в подальшому буде впливати на розвиток і риторику православного активізму. Паралельно з цим процесом на хвилі демократизації радянської керівної моделі відбувалися зрушення у сфері державно-церковних відносин. Православній церкві вперше за сімдесят років дозволили вийти з ідеологічної ізоляції та повернутися до активної суспільної діяльності. Дослідник православного фундаменталізму Костянтин Костюк зазначає, що на етапі покращення відносин РПЦ виступала з доволі незвичними для себе ліберальними ініціативами, наприклад, активно підтримувала закон про релігійні організації від 1991-го року. Але як тільки відносини між церквою та «дружною» до неї державою було врегульовано, відбувся різкий ідеологічний розворот РПЦ у бік консерватизму [10].

Цей феномен можна пояснити двома факторами, які одночасно зіграли вирішальну роль у процесі радикалізації російського православ'я. По-перше, керівництво РПЦ, звикле до авторитарної влади, опинилося у незвичних для себе умовах ліберальної держави, та з огляду на притаманний йому консерватизм не змогло адаптуватися до нових умов взаємовідносин. Другий фактор у певній мірі витікає з першого: замість використання можливості активної комунікації з суспільством, керівництво церкви обрало шлях пошуку нових форм взаємодії з державною владою, тим самим згаявши час. Втрата цієї можливості призвела до заповнення церковного та довколацерковного середовища радикальними, антиліберальними, фундаменталістськими, монархічними й есхатологічними наративами. Ці наративи, успадковані ще від ідеологів чорносотенного руху, зберігалися та розвивалися в емігрантському середовищі та серед монахів, ворожо налаштованих по відношенню до держави ще з радянських часів [11, с. 179-180, 10].

Більшість дослідників поділяє думку, що головним генератором цих консервативних настроїв і лідером радикальних кіл був Санкт-Петербурзький митрополит Іоанн (Сничев), який сам піднявся до високих церковних посад із рядів чорного духовенства [2, с. 5-6, 10]. Цей священнослужитель і ряд його однодумців не тільки впливали на консервативні настрої віруючих, а й стимулювали зростання рівня радикалізації православного середовища, поширюючи відверто фашистські, чорносотенні та антисемітські ідеї через свої книги та проповіді. Російський дослідник Олександр Верховський вважає, що політично ангажована діяльність оточення митрополита Іоанна призвела до виникнення феномену так званого «політичного православ'я» [2, с. 5-6]. Саме в таких обставинах виникли перші угруповання православних активістів, діяльність яких одразу набула відверто політичного забарвлення.

З іншого боку, процес радикалізації суспільства підігрівався важкими економічними умовами та політичною кризою 90-х. Ці фактори привели значну частину населення до

зневіри, яка в свою чергу призвела до утворення в середовищі православних віруючих «вибухонебезпечної» ситуації, що характеризувалася тотальною недовірою до державної влади та вищого керівництва церкви, ворожим ставленням до сучасного світу. Необхідно зазначити, що подібні трансформації є типовими для суспільств, заражених духом релігійного фундаменталізму. У своїй роботі, присвяченій православному фундаменталізму, Костянтин Костюк стверджує, що дане явище є притаманним кризовим періодам. Фундаменталізм народжується з бажання повернення до справжнього християнства та подолання християнства формального, «сплячого». Контекстом формування цього явища стає стрімкий процес секуляризації культури, втрати традиційних форм життя та цінностей, падіння інтересу до віри та релігійного життя, розм'якшення моральної свідомості. Характерною, на думку науковця, стає і соціальна база релігійного фундаменталізму: люди літнього віку або представники соціально незахищених верств населення. Часто носіями фундаменталістського мислення стають неофіти з низьким рівнем освіти та без систематичних богословських знань [10].

Також необхідно зазначити ряд ключових ідеологічних особливостей релігійного фундаменталізму, які допоможуть краще зрозуміти природу таких феноменів, як православний активізм і акціонізм. Найважливішою особливістю релігійного фундаменталізму, на яку звертають увагу більшість дослідників, є суперечливість, бодай навіть незграбність його ідеології. Наприклад, Олександр Верховський зазначає, що у протистоянні сучасності фундаменталізм дуже часто використовує соціальні інструменти модерну (медійні, політичні та інші). Другим важливим моментом є конфлікт між фундаменталістами та магістральними релігійними організаціями, до яких вони формально належать. Третє – наявність досить напруженого мілленаристського або маніхейського сприйняття навколишнього світу, що в тому числі виражається у наявності особливо значущого зовнішньополітичного ворога. Іноді у течіях релігійних фундаменталістів наявні власні харизматичні лідери та особливі правила поведінки, відмінні від магістральної релігійної етики [3]. Звісно, що все це було дуже актуальним для російського православного фундаменталізму як у 90-ті роки, так і сьогодні. Наприклад, якщо лідером радикально налаштованих віруючих РПЦ наприкінці минулого століття був вищезгаданий митрополит Іоанн, то на даний момент ним можна вважати популярного московського консервативного проповідника протоієрея Дмитра Смирнова.

У той же час, слід зауважити, що ситуація зі зростанням рівня релігійного фундаменталізму серед віруючих РПЦ мала ряд характерних лише для російського православ'я особливостей. Перш за все, це труднощі, що виникли в результаті появи великої кількості неофітів, які наповнили церкву після перебудови. РПЦ активно освоювала отримані нею можливості: відродження храмів і монастирів, можливість відкрито проповідувати. Конче не вистачало духовенства для служіння та катехізації. З огляду на це дуже часто священиками ставали люди з доволі низьким рівнем богословської освіти, а іноді й зовсім неосвічені [11, с. 341]. Саме вони «несли в народ» м'яко кажучи «сумнівні» наративи на кшталт тих, що розповсюджувало оточення митрополита Іоанна. З іншого боку, кипляча енергія неофітів, яку мало стримувало керівництво РПЦ, потребувала вивільнення в активних діях. Результатом цієї необхідності стало створення перших рухів православних активістів. Бурхливе політичне життя початку 90-х актуалізувало необхідність створення перших політичних партій, що спиралися на клерикальну та консервативну ідеологію. Крім того, популярною формою громадських організацій, небайдужих віруючих, стали об'єднання, союзи та братства. Саме до цього періоду відносять появу таких відомих радикально-православних організацій, як «Союз православних корогвоносців», православні об'єднання «Радонеж» і «Русь православна», «Союз православних громадян» [2, с. 27]. Представники даних організацій спиралися на «стандартний набір» ідеологічних кліше, у певній мірі забарвлених доволі риторичною риторикою. Класичними прикладами політичного переосмислення традиційних наративів були популярні серед православних активістів гасла: «росіянин, значить православний» і «у пеклі демократія, а на небі царство» [2, с. 25]. Ці гасла доволі наочно демонструють рівень релігійної та політичної обізнаності представників цих організацій і рівень їх отожднення власної релігійності з характерною політичною та національною ідентичністю.

Напрямок суспільної активності цих угруповань часто кардинально змінювався. Курс дрейфував від створення власних політичних партій для балотування до Державної думи до проведення хресних ходів, пікетів, акцій, на меті яких стояли доволі різні цілі [2, с. 27]. У цьому ключі особливої уваги заслуговують акції «Союзу православних корогвоносців», яких можна вважати першими православними акціоністами. Їх заходи часто поєднували в собі елементи перформансу та демонстрацій «союзу безбожників» антирелігійних п'ятирічок 30-х років. Форми актуалізації їх активності широко варіювалися: від хресних ходів з призовом до «покаяння за гріх царевбивства» та шанування поминальних дат, присвячених загибелі царської родини, до провокаційних акцій погромного характеру на кшталт нападу на гей-паради, пікетування концертів і спалювання портретів окремих представників музичної естради, символічних акцій проти теорії Дарвіна та атеїзму, спалювання книжок про Гарі Поттера та багато іншого [16, 20, 21, 25]. Слід зазначити, що діяльність «Союзу православних корогвоносців» не завжди корелює з магістральною політикою ієрархії РПЦ. Їх активність дуже часто зазнає критики як з боку представників офіційної церкви, так і з боку представників громадських організацій [8]. На прикладі даного угруповання православних активістів можна побачити, як релігійні переконання активно змішуються з маргінальними політичними уявленнями та поступово перетворюють їх носіїв на релігійних фундаменталістів. Організації на кшталт «Союзу православних корогвоносців» використовують цю підміну понять для популяризації своїх ідей, втілюючи їх у життя через формат акцій, естетика та методологія яких є далекою від православної традиції.

Зазначені вище «симптоми» поширення релігійного фундаменталізму можна було чітко спостерігати на всьому пострадянському просторі. Адже історичний багаж у вигляді знищеної за радянських часів православної традиції та отриманої у спадок від розпаду СРСР соціальної депресії поширювався й на інші країни регіону. Досліджуючи феномен православного активізму, необхідно приділити увагу й розвитку даного явища за межами Росії. Так, на теренах України, де на загальний ландшафт пострадянської соціокультурної проблематики накладалася ще й регіональна політико-релігійна специфіка, перші організації православних активістів з'явилися також на початку 1990-х і мали схожу з російськими угрупованнями ідеологічну програму [15, с. 284]. З огляду на українську регіональну специфіку необхідно вказати на цілий ряд ідеологічних особливостей, які мали місцеві православні активісти. Магістральним напрямком боротьби православних активістів в Україні стала протидія «релігійній експансії» «розкольників» (представників неканонічних православних церков), «еретиків» (католиків та протестантів) і «уніатів» (греко-католиків). Дещо менш популярним напрямком діяльності була боротьба проти глобалізації та електронного кодування (ПН) [15, с. 284]. У той же час, необхідно зазначити, що боротьба православних активістів з ПН в Україні носила більш масовий характер, ніж в Росії, мала більше прихильників і принесла значніші результати [11, с. 230].

Важливим для розуміння специфіки українського православного активізму необхідно визнати відсутність фактору тісної взаємодії держави та церкви, яку можна спостерігати, наприклад, у Росії. Позбавлена фінансування та силової підтримки з боку держави, діяльність православних активістів в Україні носила доволі стриманий та одноманітний характер. Крім того, низька популярність проросійської риторики та її критика в українському суспільстві стали запорукою перетворення феномену православного активізму в маргінальне явище. Магістральним форматом діяльності православних активістів в Україні стали хресні ходи, пікети, марші незгодних. Найбільш масштабною акцією за всю історію православного активізму в нашій країні став п'ятитисячний пікет проти вступу України до НАТО, що відбувся у грудні 2005-го [1]. Крім того, православні активісти організували масштабні акції протесту проти візиту до України Папи Римського Івана Павла II, що відбувся у 2001-му році [18]. Також доволі популярним приводом для пікетної активності залишалася боротьба з системою електронного кодування. Найпопулярнішою персоною українського православного активізму можна вважати одесита Валерія Каурова, що за благословенням активного апологета ідеологічної доктрини «Російського світу», одеського

митрополита Агафангела, організовував політичні мітинги та акції антинатовського та антиукраїнського характеру [15, с. 285]. Необхідно згадати й головний друкований орган руху православних активістів в Україні – журнал «Спасить наши души» та ряд дрібної періодики, яка виходила на його базі. Цей журнал і схожі за змістом більш дрібні видання розповсюджувались за благословенням ієрархів УПЦ через мережу парафіяльних крамниць.

З початком 2000-х років політична ситуація в Росії почала змінюватись: до влади прийшли консервативні політичні сили на чолі з Володимиром Путіним. Різкі зміни політичного курсу РФ відобразилися й на внутрішній політиці церкви, яка в постаті нового президента нарешті отримала авторитарного та консервативного союзника. З перших років президентства, Путін наголошував на важливості ролі РПЦ у російській історії та демонстративно брав участь у святкових православних богослужіннях. На думку Верховського, церква пішла на зближення з державою одразу після архієрейського собору 2000-го року, підчас якого було канонізовано царя Миколу II, на чому давно наполягали майже всі радикали в РПЦ. Цей акт, на думку дослідника, пом'якшив відношення фундаменталістів як до церкви, так і до державної влади [3]. Наприкінці першого десятиліття різко змінився й адміністративний стиль самої церкви. Цей процес пов'язаний із обранням на патріарший престол митрополита Кіріла (Гундяєва), у внутрішній політиці якого чітко виявлявся путінський адміністративний стиль: централізована модель керування, авторитаризм, ультраконсервативна риторика. Подолавши адміністративну кризу в церкві, патріарх Кіріло провів цікаву тактичну реформу по приборканню релігійних фундаменталістів у лавах РПЦ. Досліджуючи цей процес, російський релігієзнавець Борис Кнорре зазначає, що за правління нового патріарха фундаменталізм був вдало інтегрований у внутрішню політичну структуру церкви, а деякі з його ватажків, як наприклад протоієрей Дмитро Смирнов, стали «неформальними лідерами церкви» [9, с. 73]. З іншого боку, риторика в дусі православного фундаменталізму 90-х почала активно використовуватись провідними функціонерами адміністрації Кіріла. Найяскравішою ілюстрацією цього факту можуть бути виступи та заяви одіозного керівника Відділу зовнішніх церковних зв'язків протоієрея Всеволода Чапліна.

Необхідно відмітити, що така політика виявилася дуже ефективною. Завдяки інтеграції найбільш лояльних ватажків православних фундаменталістів у церковний істеблішмент і підтримці їх ідеології з боку патріархії, вдалося приборкати киплячу енергію активістів і керувати їх настроями. Проблема, яка раніше завдавала керівництву РПЦ багато клопоту, майже зійшла нанівець, але її вирішення призвело до радикалізації загальноцерковного ідеологічного дискурсу. Ідеологічною кульмінацією цього процесу стало впровадження до офіційної церковної риторики ідеологічної доктрини «російського світу», яка увібрала багато елементів фундаменталістського дискурсу попереднього десятиріччя. Що характерно, головним апологетом даної доктрини став особисто патріарх Кіріло.

У той же час, у РПЦ залишалася ще одна важлива «непідконтрольна територія» – Інтернет. Тут слід зауважити, що православні сайти публікували переважно інформаційний контент і не були полем активної соціальної взаємодії православних віруючих. Справжня взаємодія віруючих у всесвітній мережі відбувалася на просторах популярної в першій половині 2000-х років блог-платформи Live Journal. Це призвело до виникнення ще одного оригінального явища сучасної релігійності – православного блогерства. З огляду на високий вплив блогосфери на багатьох віруючих, керівництво РПЦ вирішило регулювати діяльність православних блогерів, застосувавши стару політику: залучення провідних блогерів з фундаменталістськими поглядами до апарату церковного керівництва. Мітрохін зазначає, що одним із таких блогерів є відомий православний активіст Кирило Фролов [12]. Феномен Фролова як блогера являє собою унікальне явище через те, що його активність виходить за рамки блогосфери. Цей православний активіст, який раніше займав посаду прес-секретаря «Союзу православних громадян», постійно бере участь у різноманітних пікетах, акціях, навіть бійках. Інформацію про свою участь у таких заходах він із завзятою періодичністю публікує на своїй сторінці та намагається осмислити ці події в релігійному або есхатологічному ключі. У тому ж дусі він розглядає і поточні політичні події, наприклад, російсько-український конфлікт [7].

Подальший розвиток подій виявив факт того, що православне блогерство було лише етапом розвитку феномену православного активізму в сучасній РФ. Російський дослідник Сергій Філатов зазначає, що політична нестабільність, яка спостерігалася в Росії в фіналі президентства Дмитра Медведєва, значною мірою вплинула на розвиток церковної риторики. Підчас протистоянь на Болотній площі, церква зайняла відверто продержавну позицію, підтримавши переобрання Володимира Путіна на пост президента, та в доволі різкій формі засудила опозиціонерів [19, с. 12-13]. Цей факт призвів до конфронтації з ліберально налаштованою частиною громадянського суспільства, у наслідок якої відбулася подія, що докорінно змінила релігійний ландшафт сучасної РФ і стимулювала подальший розвиток православного активізму як такого. Мова йде про відомий перфоманс панк-гурту «Pussi Riot» 21-го лютого 2012-го року. Немає сенсу вдаватися в подробиці та акцентувати увагу на суперечливій реакції церкви на акцію та подальших подіях. Варто зазначити, що на акцію «Pussi Riot» зреагували найбільш радикально налаштовані представники православного суспільства, організувавши перший і, на даний момент, останній рух православних акціоністів.

Переходячи до найбільш цікавого та суперечливого з феноменів російського православного фундаменталізму, необхідно сконцентрувати увагу на діяльності організації православних акціоністів «Божа воля» та особистості її лідера Дмитра Цоріонова, більш відомого як Ентео. У останні декілька років, саме ці православні активісти та їх харизматичний лідер стали об'єктом постійної уваги преси, представників церкви, дослідників і просто небайдужих громадян, у тій чи іншій мірі зацікавлених діяльністю «Божої волі». Як свідчать публікації, присвячені діяльності організації, Дмитро Цоріонов не є пересічною людиною в РПЦ. Він ще задовго до подій, пов'язаних із панк-молебном «Pussi Riot», входив у коло послідовників відомого православного фундаменталіста священника Даниїла Сисоєва, який загинув за свої переконання [9, с. 82-83]. Мітрохін зазначає, що на певному етапі Цоріонов мав тісне спілкування з лідерами сучасного православного фундаменталізму, священниками Дмитром Смирновим та Всеволодом Чапліним, а також деякий час працював під егідою Кіріла Фролова, але з останнім у них склалися напружені стосунки [12]. Сам Ентео стверджує, що організація активного спротиву з боку віруючих у вигляді створення «Божої волі» стала наслідком скандалу, спричиненого акцією панк-гурту «Pussi Riot» у Храмі Христа Спасителя.

Свої суспільно-політичні погляди Ентео та його прибічники оформили у вигляді програми організації «Божа Воля». Ідеологічний характер цієї програми не видається чимось оригінальним на тлі описаної вище ідеологічної бази інших груп православних активістів. Ключовими напрямками активності Ентео визнає підтримку церкви в розповсюдженні православ'я, відродження Росії як православної імперії, боротьбу з усім «нетрадиційним» тощо [5, 23]. Оригінальною є лише одна глобальна ціль, яку ставить перед собою дана група православних активістів. Як і інші фундаменталісти, вони прагнуть трансформувати суспільство з постхристиянського в християнське, але для цього вони користуються методологією, яка багато в чому суперечить самій ідеологічній програмі «Божої волі». Основною формою діяльності угруповання є акції на кшталт перфомансу чи гепенінгу. Такий формат заходів часто використовується художниками-акціоністами, що працюють у жанрі сучасного мистецтва. Як свідчать колишні учасники «Божої волі», Ентео навмисно використовує методологію, на його думку, ворожого до православ'я постмодерну. Крім того, Цоріонов, за свідченням журналістів, є дуже обізнаним у методах сучасного мистецтва. Ще будучи непублічною особою, він приймав активну участь у фестивалях сучасного мистецтва, які проходили на платформі молодіжного табору «Селігер» [5].

Для кращого розуміння феномену православного акціонізму необхідно приділити деяку увагу акціям «Божої Волі». Часто організація влаштовує заходи з відверто постмодерністською методологією, метою яких є залучення уваги пересічних громадян. За допомогою своїх акцій Ентео та його однодумці прагнуть проповідувати християнські істини широкому загалу та висвітлювати важливі соціальні проблеми. Втілення своїх християнських переконань прибічники організації здійснюють за допомогою дій маніфестаційного характеру, оформлених у вигляді гучних провокацій. Такий формат проведення заходів є багато в чому тотожним із діяльністю угруповань московських акціоністів, зокрема арт-гурту «Війна», з

якого потім утворився гурт «Pussi Riot». Для ілюстративності наведемо приклади. Увечері 15 березня 2013 року декілька активістів увірвалися в офіс партії "Яблуко" та викрали всю розташовану у вільному доступі літературу, видану партією, і спалили її у вестибюлі станції «Новокузнецька». 17 березня того ж року учасники "Божої волі" влаштували акцію в Державному Дарвінівському музеї в Москві, де читали рядки з Біблії, розкидали листівки про "псевдонауковість теорії еволюції". Один із активістів виліз на дах будівлі та вимахував білим прапором з написом «7522», стверджуючи, що дане число є реальним віком Всесвіту [17].

Окрему увагу необхідно приділити акції, яка відбулася в серпні 2015-го року в московському Манежі. Підчас цього заходу Цоріонов і його однодумці знищили декілька художніх творів антивоєнного характеру, які належали авторству відомого художника Вадима Сидура. Представники «Божої волі» розцінили тематику виставки як безпрецедентне богохульство та повністю знищили або зіпсували деякі твори мистецтва [23]. Дана подія спричинила гучний суспільний резонанс і змусила керівництво церкви вступитися за Ентео, якому загрожувало ув'язнення за скоєний ним і його однодумцями злочин [5, 12]. Цікавим буде зауважити, що якщо сприймати діяльність православних акціоністів як оригінальну форму сучасного мистецтва, дана акція в певній мірі резонує зі специфічними постмодерністськими трендами. Наприклад, деякі спеціалісти з культури постмодерну вважають актуальною формою сучасного мистецтва знищення або псування інших художніх витворів [14].

Цікаво зазначити, що керівництво РПЦ не завжди поділяє ентузіазм Цоріонова та його однодумців. З огляду на те, що діяльність «Божої Волі» неодноразово ставала предметом критики з боку представників світського суспільства та влади, деякі представники офіційної РПЦ змушені були також прокоментувати дану ситуацію. Так, голова Синодального інформаційного відділу Московського патріархату, Володимир Легойда, вважає, що акції поплічників Цоріонова є зрозумілими в категоріях постмодерну, але глибоко чужі православній традиції [4]. Виступав з критикою діяльності Цоріонова та його прибічників і давній їхній прихильник та захисник, протоієрей Всеволод Чаплін, який розкритикував методи «Божої волі» [24]. У той же час, у випадку з погромом виставки в московському Манежі, Чаплін зайняв нейтральну позицію, вказавши, що організатори виставки теж винні у скоєному, адже неоднозначні матеріали експозиції провокували, на його думку, православну громадськість [13].

Підсумовуючи все вищесказане, слід звернути увагу на функціональний аспект існування таких організацій, як «Божа воля». Поверхневий погляд на проблематику дозволяє легко звинуватити Цоріонова у позерстві, але, за свідченням колишніх учасників «Божої волі», сам Ентео дуже серйозно ставиться до своєї діяльності та вважає себе вуличним проповідником. Борис Кнорре зазначає, що діяльність «Божої волі» являє прецедент нового самовизначення православних віруючих як в соціумі, так і в церковному середовищі. Якщо до появи подібних груп православ'я представляли переважно єпископи або офіційні спікери у священному сані, то в певний момент у православній репрезентації можуть виявитися миряни [9, с. 85]. Схожої точки зору дотримується і відомий православний біблеїст Андрій Десницький, який вважає, що запорукою виникнення подібних рухів у РПЦ стала відсутність простору можливостей для молоді [6]. З іншого боку, на думку Верховського, діяльність «Божої волі» є вигідною для керівництва РПЦ, адже православні акціоністи стають своєрідним громовідводом для громадської думки, яка в останні роки все частіше стала звертати увагу на проблеми церкви. Цоріонов – свого роду бойовий авангард, за який церква відповідальності не несе. У той же час, він виражає її точку зору, тільки в крайній формі. Патріарх Кіріло звучить помірковано і розсудливо на тлі протоієрея Всеволода Чапліна, а Чаплін виглядає помірковано на тлі Ентео, – зазначає Верховський [13]. Так чи інакше, православний акціонізм і православний активізм залишаються динамічними явищами російського релігійного сьогодення. Вони відіграють таку ж важливу роль, яку й відігравали рухи православних активістів у 90-ті роки минулого століття – розподіляють потужний енергетичний імпульс православного фундаменталізму та компенсують відсутність горизонтальної соціальної взаємодії в жорсткій ієрархічній структурі РПЦ.

Висновки. Розглянутий у даній статті феномен православного активізму наочно ілюструє загальний стан речей у сучасному російському православ'ї. Причиною його ілюстративності

можна назвати факт актуалізації дослідженого феномену як наслідку впливу загального соціокультурного контексту, що утворився на теренах Росії після занепаду СРСР. Формування перших угруповань православних активістів було напряму пов'язане зі зростаннями рівня радикалізму та фундаменталізму в пізній радянській дійсності. Під впливом цілого ряду зовнішніх і внутрішніх факторів, радикальні та фундаменталістські наративи потрапили у середовище віруючих РПЦ і вплинули на розвиток оригінального ідеологічного дискурсу. Відсутність контролю за розвитком цих тенденцій з боку керівництва церкви та значна кількість неофітів, що навернулися до православ'я після занепаду радянської ідеологічної системи, призвели до поширення фундаменталістських наративів широким загалом віруючих РПЦ. У той же час, радикалізація суспільних настроїв активно підігрівалася важкими економічними умовами та політичними потрясіннями 90-х років ХХ століття. Ці причини призвели до утворення перших угруповань православних активістів, діяльність яких одразу набула яскравого політичного та ідеологічного забарвлення. Активність цих угруповань розгоралася одразу на трьох провідних напрямках: політичному, суспільному та медійному. У політичній сфері провідною формою діяльності православних активістів стало утворення політичних партій з характерною клерикальною та консервативною ідеологічною програмою. На суспільному напрямку православні активісти надавали перевагу формату громадянського протесту. Акції активістів часто приймали вигляд пікетів, демонстрацій та хресних ходів. Даний вид діяльності, окрім власної ідеологічної матриці, утворив і власну методологічну базу: з'явилися угруповання «професійних» активістів, головним видом діяльності яких стало постійне проведення акцій. Деякі з вищезазначених угруповань, як наприклад «Союз православних корогвоносців», активно використовували у своїй діяльності методи сучасного мистецтва, влаштовуючи заходи на кшталт перформансів. Останній з вищезгаданих медійний напрямок включав у себе діяльність православних активістів у мережі Інтернет, що перш за все актуалізувалась у феномені православного блогерства. Даний вид активності сприяв поширенню ідеологічних переконань православних активістів серед широкого суспільного загалу та намагався розвивати нові напрямки соціальних комунікацій. Суттєво варіювалася й регіональна специфіка діяльності православних активістів. Так, українські православні активісти, як і їхні російські колеги, перш за все орієнтувались на політичний контекст. Вони спрямовували свою діяльність проти актуальних феноменів української політичної дійсності: глобалізації, неканонічних церков, активного прозелітизму католиків, греко-католиків і протестантів.

З початком 2000-х років ситуація в Росії почала кардинально змінюватись. До влади прийшли консервативні політичні сили на чолі з Путіним, що одразу почали проводити політику зближення церкви та держави. Цей процес увійшов у особливо активну фазу з обранням на патріарший престол митрополита Кіріла (Гундяєва). Паралельно зі зближенням із державними інститутами, новий патріарх запустив процес трансформації внутрішньої політики церкви, де одним із головних питань залишався пошук шляхів порозуміння з радикально налаштованими представниками духовенства та мирян. Політичне рішення, запропоноване патріархом Кирилом, не було оригінальним, але виявилось неймовірно ефективним: найбільш лояльні до патріархії представники радикальних кіл отримали важливі посади в церковній адміністрації. Це рішення, з одного боку, призвело до зниження напруження між православними активістами та офіційною церквою, а з іншого - безпосередньо вплинуло на радикалізацію офіційного церковного дискурсу. Останній факт у свою чергу сприяв зростанню рівня конфронтації між церквою та громадянським суспільством під час «політичної турбулентності», пов'язаної з переобранням Путіна на президентський пост на початку 2012-го року. Наслідком цієї конфронтації стали вияви взаємної агресії найбільш радикально налаштованих представників церкви та громадянського суспільства. Ілюстративним у цьому сенсі слід назвати казус із виступом панк-гурту «Pussy Riot» у храмі Христа Спасителя та подальший судовий процес над учасницями перформансу. Ці події реанімували діяльність православних активістів і надали їй імпульс до пошуку нових оригінальних методів. В авангарді руху православних активістів сформувалося нове угруповання, діяльність якого використовувала досвід попередніх поколінь, але водночас активніше адаптувала методологію інтерактивних жанрів сучасного мистецтва. Організація

отримала назву «Божа воля», а її лідер Дмитро Цоріонов швидко став одним із найбільш популярних представників сучасного російського православ'я. Феномен Цоріонова та його руху полягає в тому, що будучи активним послідовником ідей православного фундаменталізму та підтримуючи тісний контакт із його лідерами, він активно вивчає та опрацьовує методологію мистецтва постмодерну, створюючи новий феномен у рамках православного активізму – православний акціонізм. Акції «Божої волі», що деколи проходять на межі скандальності та вандалізму, спрямовані на широкий суспільний загал і мають на меті заволодіння увагою максимальної кількості глядачів. На думку Цоріонова, така діяльність є ефективним і сучасним методом проповіді християнства. З огляду на такий динамічний характер розвитку феномену православного активізму в останні роки, можемо констатувати, що дане явище еволюціонує та шукає нові методи актуалізації у сучасному світі. А отже, можемо сподіватися на те, що православний активізм і далі буде залишатися актуальним об'єктом релігієзнавчих досліджень.

Література

1. В Києве состоялась акция протеста против вступления в НАТО [Електронний ресурс] // Православие.ru. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoslavie.ru/news/15355.htm>.
2. Верховский Александр. Политическое православие: русские православные националисты и фундаменталисты, 1995 – 2001 / Александр Верховинский. – Москва: СОВА, 2003. – 316 с.
3. Верховский Александр. Политическое православие в российской публичной политике. Подъем антисекularного национализма / Александр Верховинский [Електронний ресурс] // Сова. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sova-center.ru/religion/publications/2005/05/d4678/>.
4. Владимир Легойда прокомментировал последние акции организации «Божья Воля» / Владимир Легойда [Електронний ресурс] // Православие.ru. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravoslavie.ru/news/60190.htm>.
5. Волчек Дмитрий. Потроха "Божьей воли" / Дмитрий Волчек [Електронний ресурс] // Радио Свобода. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.svoboda.org/content/article/27215441.html>.
6. Десницкий А. Если мы хотим увидеть молодежь в Церкви – нам нужно подвинуться [Електронний ресурс] / Андрей Десницкий. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravmir.ru/esli-mi-hotim-uvidet-molodej-v-tserkvi/>.
7. Ильинский Петр. Фролов Кирилл Александрович – лидер "Ассоциации православных экспертов", заведующий отделом Украины Института стран СНГ / Петр Ильинский [Електронний ресурс] // Портал Credo.ru. – 2006. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=rating&id=28>.
8. Кислина Ирина, Кириллова Ксения. Кто такие православные хоруговеносцы? / Ирина Кислина [Електронний ресурс] // pravmir.ru. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pravmir.ru/kto-takie-pravoslavnye-xorugvenoscy/>.
9. Кнорре Борис. Российское православие. Постсекулярная институционализация в пространстве власти, политики и права. / Борис Кнорре // Монтаж и демонтаж секулярного мира. – Москва: РОССПЭН, 2014. – (Московский центр Карнеги). – (Религия в Евразии). – С. 42-103.
10. Костюк К. Н. Православный фундаментализм [Електронний ресурс] // Полис. Политические исследования. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/ortodox/Article/kost_prfund.php.
11. Митрохин Н. А. Русская православная церковь: современное состояние и актуальные проблемы Н.А. Митрохин – Москва: НЛЮ, 2004. – 648 с.
12. Митрохин Н. Ситуация с «Божьей волей» очень напоминает дело БОРН / Н.А. Митрохин [Електронний ресурс] // Сова. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.sova-center.ru/religion/publications/2015/09/d32804/>.
13. Мухаметшина Елена. Руководителя движения «Божья воля» арестовали на 10 суток за разгром выставки Елена Мухаметшина [Електронний ресурс] // Ведомости. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/09/23/609825-rukovoditelya-dvizheniya-bozhya-volya-arestovali-10-sutok-za-razgrom-vystavki>.
14. Носко Екатерина. Внешние границы искусства: некоторые случаи вандализма недавнего времени. Екатерина Носко [Електронний ресурс] // Styleinsider. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://styleinsider.com.ua/2015/11/vneshnie-granitsy-iskusstva-nekotorye-sluchai-vandalizma-nedavnego-vremeni-2/>.
15. Посредников Д. Политическое православия в Украине. / Д. Посредников // Гілея: науковий вісник. – 2013. – №77. – С. 283-285.
16. Православные «похоронили» в Москве игрушечную обезьяну [Електронний ресурс] // Газета.Ru. – 2007. – Режим доступу до ресурсу: http://www.gazeta.ru/news/lenta/2007/10/14/n_1128804.shtml.

17. РПЦ не понравились акции "Божьей воли": ни в офисе партии "Яблоко", ни в Дарвиновском музее [Электронный ресурс] // NEWSru.com. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.newsru.com/religy/19mar2013/darvin.html>.
18. Скоропадский Артем. Папу римского в Украине ждут грекокатолики и акции протеста / Артем Скоропадский [Электронный ресурс] // Релігія в Україні. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/21321-papu-rimskogo-v-ukraine-zhdut-grekokatoliki-i-akcii-protesta.html.
19. Филатов Сергей. Русское православие, общество и власть во времена политической турбулентности / Сергей Филатов // Монтаж и демонтаж секулярного мира / – Москва: РОССПЭН, 2014. – (Московский центр Карнеги). – (Религия в Евразии). – С. 9–42.
20. Хоругвеносцы сожгли книгу о Гарри Поттере [Электронный ресурс] // Союз православных хоругвеносцев. – 2007. – Режим доступа до ресурсу: <http://rusckie.org/novosti/2007/novosti-011007.shtml>.
21. Хоругвеносцы сожгли портреты Мадонны и Pussy Riot у Храма Христа Спасителя [Электронный ресурс] // Вести.ru. – 2012. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=874157>.
22. Церковь и государство. Социальная концепция РПЦ [Электронный ресурс] // РПЦ ОВЦС. – 2000. – Режим доступа до ресурсу: <https://mospat.ru/ru/documents/social-concepts/iii/>.
23. Цорионов Дмитрий. О погроме в «Манеже» и православном радикализме / Дмитрий Цорионов [Электронный ресурс] // Lenta.ru. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <http://lenta.ru/articles/2015/08/17/obscurans/>.
24. Чаплин Всеволод. Не превращать свидетельство в перформанс / Всеволод Чаплин [Электронный ресурс] // pravmir.ru. – 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.pravmir.ru/prot-vsevolod-chaplin-ne-prevrashhat-svidetelstvo-v-performans/#ixzz3cfBn34RX>.
25. Шведов Анатолий. Гей-парад не прошел / Анатолий Шведов [Электронный ресурс] // Российская газета. – 2006. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.rg.ru/2006/05/29/gey-parad.html>.

Literatura

1. V Kyeve sostoyalys' aktsyy protesta protyv vstuplenyya v NATO [Elektronnyy resurs] // Pravoslavnye.ru. – 2005. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.pravoslavie.ru/news/15355.htm>.
2. Verkhovskyy Aleksandr. Polytycheskoe pravoslavne: russkiye pravoslavne natsionalisty y fundamentalisty, 1995 – 2001 / Aleksandr Verkhovynskyy – Moskva: SOVA, 2003. – 316 s.
3. Verkhovskyy Aleksandr. Polytycheskoe pravoslavie v rossyyskoy publychnoy polytyke. Pod'em antysekulyarnoho natsyonalizma / Aleksandr Verkhovynskyy [Elektronnyy resurs] // Sova. – 2005. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.sova-center.ru/religion/publications/2005/05/d4678/>.
4. Vladymyr Lehyoda prokommentyrovал poslednyye aktsyy orhanyzatsyy «Bozh'ya Volya» / Vladymyr Lehyoda [Elektronnyy resurs] // Pravoslavnye.ru. – 2013. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.pravoslavie.ru/news/60190.htm>.
5. Volchek Dmytryy. Potrokha "Bozh'ey voly" / Dmytryy Volchek [Elektronnyy resurs] // Radyo Svoboda. – 2015. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.svoboda.org/content/article/27215441.html>.
6. Desnytskyy A. Esly my khotym uvydet' molodëzh' v Tserkvy – nam nuzhno podvynut'sya [Elektronnyy resurs] / Andrey Desnytskyy. – 2015. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.pravmir.ru/esli-mi-hotim-uvydet-molodej-v-tserkvi/>.
7. Yl'ynskyy Petr. Frolov Kyryll Aleksandrovych - lyder "Assotsyatsyy pravoslavnykh ekspertov", zaveduyushchyy otделom Ukrainy Ynstitutа stran SNH / Petr Yl'ynskyy [Elektronnyy resurs] // Portal Credo.ru. – 2006. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.portal-credo.ru/site/?act=rating&id=28>.
8. Kysl'yna Yryna, Kyryllova, Ksenyya. Kto takye pravoslavnye khoruhvenostsy? / Yryna Kysl'yna [Elektronnyy resurs] // pravmir.ru. – 2012. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.pravmir.ru/kto-takie-pravoslavnye-xorugvenoscy/>.
9. Knorre Borys. Rossyyskoe pravoslavie. Post-sekulyarnaya ynstitutysyonalizatsyya v prostranstve vlasty, polytyky y prava / Borys Knorre // Montazh y demontazh sekulyarnoho myra. – Moskva: ROSSPЭN, 2014. – (Moskovskyy tsentr Karnehy). – (Relyhyya v Evrazyy). – S. 42 – 103.
10. Kostyuk K. N. Pravoslavnyy fundamentalizm [Elektronnyy resurs] // Polys. Polytycheskiye yssledovaniya. – 2000. – Rezhym dostupu do resursu: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/ortodox/Article/kost_prfund.php.
11. Mytrokhyn N. A. Russkaya pravoslavnaya tserkov': sovremennoe sostoyaniye y aktual'nyye problemy / N.A. Mytrokhyn – Moskva: NLO, 2004. – 648 s.
12. Mytrokhyn N. Sytuatsyya s «Bozh'ey voley» ochen' napomynaet delo BORN / N.A. Mytrokhyn [Elektronnyy resurs] // Sova. – 2015. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.sova-center.ru/religion/publications/2015/09/d32804/>.
13. Mukhametshyna Elena. Rukovodytelya dvyzhenyya «Bozh'ya volya» arestovaly na 10 sutok za raz'hrom vystavky / Elena Mukhametshyna [Elektronnyy resurs] // Vedomosty. – 2015. – Rezhym dostupu do

- resursu: <http://www.vedomosti.ru/politics/articles/2015/09/23/609825-rukovoditelya-dvizheniya-bozhya-volya-arestovali-10-sutok-za-razgrom-vistavki>.
14. Nosko Ekateryna. Vneshnye hranytsy yskusstva: nekotorye sluchay vandalyzma nedavneho vremeni // Ekateryna Nosko [Elektronnyy resurs] // Styleinsider. – 2015. – Rezhym dostupu do resursu: <http://styleinsider.com.ua/2015/11/vneshnie-granitsy-iskusstva-nekotorye-sluchai-vandalizma-nedavnego-vremeni-2/>.
 15. Posrednykov D. Polytycheskoe pravoslavya v Ukrainy. // Hileya: naukovyy visnyk. – 2013. – #77. – S. 283 – 285.
 16. Pravoslavnye «pokhoronyly» v Moskve yhrushechnuyu obez'yanu [Elektronnyy resurs] // Hazeta.Ru. – 2007. – Rezhym dostupu do resursu: http://www.gazeta.ru/news/lenta/2007/10/14/n_1128804.shtml.
 17. RPTs ne ponravyls' aktsyy "Bozh'ey voly": ny v ofyse partyy "Yabloko", ny v Darvynovskom muzee [Elektronnyy resurs] // NEWSru.com. – 2013. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.newsru.com/religy/19mar2013/darvin.html>.
 18. Skoropadskyy Artem. Papu rymaskoho v Ukrainy zhdut hrekokatolyky y aktsyy protesta / Artem Skoropadskyy [Elektronnyy resurs] // Relihiya v Ukriyini. – 2013. – Rezhym dostupu do resursu: http://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/21321-papu-rimaskoho-v-ukraine-zhdut-grekokatoliki-i-akcii-protesta.html.
 19. Fylatov Serhey. Russkoe pravoslavnye, obshchestvo y vlast' vo vremena polytycheskoy turbulentsy / Serhey Fylatov // Montazh y demontazh sekulyarnoho myra / – Moskva: ROSSPƏN, 2014. – (Moskovskyy tsentr Karnehy). – (Relyhyya v Evrazyy). – S. 9 –42.
 20. Khoruhvenostsy sozhhly knyhu o Harry Pottere [Elektronnyy resurs] // Soyuz pravoslavnykh khoruhvenostsev. – 2007. – Rezhym dostupu do resursu: <http://pycckie.org/novosti/2007/novosti-011007.shtml>.
 21. Khoruhvenostsy sozhhly portrety Madonny y Pussy Riot u Khrama Khrysta Spasytelya [Elektronnyy resurs] // Vesti.ru. – 2012. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=874157>.
 22. Tserkov' y hosudarstvo. Sotsyal'naya kontseptsyya RPTs [Elektronnyy resurs] // RPTs OVTsS. – 2000. – Rezhym dostupu do resursu: <https://mospat.ru/ru/documents/social-concepts/iii/>.
 23. Tsoryonov Dmytryy. O pohrome v «Manezhe» y pravoslavnom radykalyzme / Dmytryy Tsoryonov [Elektronnyy resurs] // Lenta.ru. – 2015. – Rezhym dostupu do resursu: <http://lenta.ru/articles/2015/08/17/obscurans/>.
 24. Chaplyn Vsevolod. Ne prevrashchat' svydetel'stvo v performans / Vsevolod Chaplyn [Elektronnyy resurs] // pravmir.ru. – 2014. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.ppravmir.ru/prot-vsevolod-chaplyn-ne-prevrashchat-svydetelstvo-v-performans/#ixzz3cfBn34RX>.
 25. Shvedov Anatolyy. Hey-parad ne proshel / Anatolyy Shvedov [Elektronnyy resurs] // Rossyyskaya hazeta. – 2006. – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.rg.ru/2006/05/29/gey-parad.html>.

Anton Fomenko

Orthodox activism: Origins and phenomenology

The article deals with the phenomenon of glorious activism, which has become an integral part of modern Russian religious landscape. The main attention was paid to the historical development of this phenomenon and certain forms of its actualization. Formation of the first groups of Orthodox activists were directly associated with the growth of radicalism and fundamentalism in the late Soviet reality. Under the influence of a number of external and internal factors, radical and fundamentalist narratives themselves in environments faithful ROC and influenced the development of the original ideological discourse. Lack of control over the development of these trends with the leadership of the church and a large number of converts, who converted to Orthodoxy after the fall of the Soviet ideological system led to the spread of fundamentalist narratives of the public believe the ROC. Since the beginning of the 2000s the situation in Russia came to power conservative political forces led by Putin, who immediately began a policy of rapprochement between church and state. This process has entered a particularly active phase of election to the patriarchal throne Metropolitan Kirill (Hundyayeva). In parallel with the convergence of state institutions, the new patriarch launched the transformation of domestic policies church where one of the key issues remains finding ways of understanding by the radical clergy and laity. The result of this confrontation were expressions of mutual aggression most radical members of the Church and civil society.

Keywords: modernity, orthodoxy, politics, Russia, activism, political orthodoxy, ROC, fundamentalism, action, postmodern, contemporary art.

Надійшла до редакції 15.09.2016 р.